

УДК 7.012+371.671

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-6514-2025-1-38-43>

Болюх Микола Федорович,

викладач кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва
навчально-наукового інституту мистецтв

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

bolyukh_mykolaj@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0000-4249-3104>

Соболевський Олексій Валерійович,

викладач кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва навчально-наукового
інституту мистецтв

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

aleksey_poltava@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8085-4900>

СЮЖЕТНА КАРТИНА ТА ЇЇ ВИВЧЕННЯ ЗІ СТУДЕНТАМИ МИСТЕЦЬКИХ ЗНО НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТАНКОВОЇ КОМПОЗИЦІЇ

Професійний аналіз станкової композиції сприяє розвитку творчих і практичних навичок живописця, застосуванню композиційних прийомів у творчій діяльності художника, а також вмінню користуватися цими засобами для зображення фігур людей, предметів, простору і т. п., використовуючи різноманітні живописні техніки і стильові прийоми.

Протягом творчого життя композиції надавали вагомого значення такі різні і надзвичайно обдаровані майстри, як Леонардо да Вінчі, Д. Вазарі, Н. Пуссен, Е. Делакруа, А. Іванов, К. Брюллов, Т. Шевченко, Ф. Кричевський, А. Лопухов, Т. Яблонська, Т. Сільваші – кожен із них, а до того ж добрий десяток не згаданих, але не менш важливих у цій царині художників, зробив великий внесок у науку про композицію.

Дослідженню законів композиційної побудови і механізмів, використання різноманітних елементів організації художнього простору, а також стилізації, що лежать в основі написання тематичної картини, досягненню яскравого результату присвятили чимало досліджень і методологічних робіт такі митці і науковці, як: Б. Валуєнко, О. Голубева, Е. Кузнецов, Н. Ковальчук, Н. Паранюшкін, Є. Розенблюм, Ці Байші, В. Фаворський, В. Шестаков, Ф. Юр'єв, М. Яковлєв, М. Яремків та інші.

Митці у своїх творчих роботах і теоретичних дослідженнях аналізують композиційні принципи: єдність різноманітних частин, узгодження елементів форми зі змістовою частиною твору, що забезпечує композиційну переконливість твору; доводять, що цілісність візуального образу – це і є композиція.

Теорію і практику роботи над станковою композицією під час створення тематичної картини, історичні і культурні особливості її розвитку також досліджували К. П. Кудрявцева, Л. З. Плазовська, О. А. Половна-Васильєва, О. В. Полтавець-Гуйда та інші автори.

Основна мета статті – провести аналіз механізму створення тематичної картини, використання методів, засобів, елементів композиції для досягнення максимального результату і створення яскравих художніх образів. Уміти практично користуватися методами композиції для досягнення максимального результату у написанні картини, грамотно використовувати кольорові і світло-тонові відношення у роботі над зображенням.

У дослідженні використаний метод системно-структурного аналізу та метод теоретичного узагальнення, що дозволили проаналізувати основні питання і проблеми, пов'язані з композицією під час написання сюжетно-тематичної живописної картини, які завжди були актуальними для майстрів образотворчого мистецтва.

Питання і проблеми, пов'язані з композицією в живописі завжди були актуальними для майстрів мистецтва, і на всіх етапах художнього розвитку композицію вважали одним із головних важелів художньої творчості.

Досвід художньої та викладацької практики дозволяє нам акцентувати увагу на надзвичайно важливому і, мабуть, одному із фундаментальних факторів образно-художньої побудови сюжетно-тематичної картини – композиції.

Правила, прийоми і засоби композиції під час написання станкової (тематичної) картини. Основними видами станкової композиції є: фронтальна, об'ємна та об'ємно-просторова. Цей поділ є досить умовним, оскільки всі ці види композиції переходять один в інший, не мають жорстких бар'єрів та пов'язані між собою.

Ознакою фронтальної композиції є побудова всіх елементів зображення в двох напрямках: горизонтальному та вертикальному.

Об'ємна композиція дає можливість сприймати форму з усіх ракурсів. Виразність об'ємної композиції залежить від розміщення елементів і від того, під яким кутом зору показується зображення.

Композиція складається з елементів зображення, простору, а також інтервалів між ними. Обов'язковими для створення композиції є такі закони організації площини: закон цілісності та єдності, закон підпорядкованості частин цілому, закон рівноваги.

Цілісність композиції – це організація, акцентація, розміщення композиційних елементів за їхньою субординацією, важливістю для вираження ідеї художнього твору.

Сумірність – це впорядкування різноманітних елементів композиції за їхніми розмірами. Рівновага в композиції – це баланс усіх елементів і просторів, недопущення візуального перекосу в будь-яку сторону, композиція не повинна ні «падати», ні «задиратися» вгору, ні схилитися в одну чи іншу сторону, а також гармонійно поєднувати елементи світлого і темного, контрастного і нюансного. Застосування й виділення смислових акцентів забезпечує виразність композиційного вирішення. Також необхідно враховувати й особливості психологічного сприйняття глядачем художнього твору, застосування акцентів і пауз.

Створення композиції живописної сюжетної картини.

Порядок і послідовність створення композиції:

Ідея, сюжет, визначення форми (стилізації).

1. Головне і другорядне, центр композиції.
2. Розмір і формат картини.
3. Масштабність елементів зображення.
4. Знаходження ритму композиції.
5. У просторовій композиції враховувати побудову перспективи, взаємодію статично-динаміки, симетрію-асиметрію, нюанс-контраст.
6. У разі необхідності враховувати повітряну перспективу (сфумато).
7. Підпорядкування всіх композиційних елементів і засобів змісту твору, врахування їх значення і місця в картині з огляду на ідейний задум автора.

Головним у розробленні композиції є визначення задуму, ідеї, теми.

Однією з основних ознак якісної станкової композиції є стиль – продумане перетворення (схематизація, ускладнення-спрощення, узагальнення) реальних форм відповідно до певного задуму згідно з художнім контекстом, прийом, часто вживаний образотворчим та іншими видами мистецтв. Стилізація в живописному рішенні передає особливості індивідуального рішення в художній формі і сприяє втіленню мистецького задуму.

Образотворча мова художників різноманітних авангардних напрямів 1900–1930-х років характеризується пошуком нових стилістичних засобів зображення. Використання елементів абстракціонізму, супрематизму, експресіонізму сприяло намаганням мистців втілити поняття сучасності, переосмислюванню природних та індустріальних форм.

Творці модернізму та інших сучасних форм образотворчого мистецтва (П. Пікассо, Ж. Брак, Ф. Леже, Х. Гріс, Г. Нарбут, Ф. Кричевський, О. Архипенко) активно працювали над створенням новітньої художньої мови образотворчого мистецтва, різноманітних форм стилізації. В. Зайцева зазначає, що зображення і стилізація образу вимагає від митця активної думки і почуттів, а також володіння засобами художнього узагальнення форми (Зайцева, 2021, с. 167).

У творчому процесі стилізація відбувається таким чином: спрощуються або ускладнюються візуальні характеристики елементів зображення, вилучаються несуттєві ознаки й акцентуються (посилюються) характеристики елементів форми; зображення доводиться до певної формальної єдності.

Щоб зображення перетворилося на художній образ, повинна існувати мотивована поведінка персонажів, їх зображення (розміри, пози і жести, ракурси, кути зору і т. п.). Також враховується кількість персонажів. Із цього й починається побудова сюжетної картини.

У формальній композиції існують такі групи елементів зображення:

- предмети, зображення людей;
- простір, паузи, проміжки між елементами зображення, загальне тло;
- формат композиції.

Формат композиції, як правило, складається з висоти і ширини картини. У сюжеті враховуються всі елементи зображення (формат, колір, стилізація) для передачі емоційного ставлення до того, що показує художник: від патетики, захвату – позитиву і до суму, трагізму, відчаю – негативу. О. Полтавець-Гуйда говорить, що навколишній світ розмаїтий і нескінченний, поняття «позитиву» і «негативу» з'являються для нас тільки тоді, коли ми беремо якийсь мотив у рамку заданого формату (Полтавець-Гуйда, 2011. с. 135).

Принципи побудови композиції з включенням зображення фігур людей. Зображення фігури людини – складна форма, яка потребує і вміння конструктивно мислити і розуміння пропорцій, знання анатомії і перспективи. Зображення людини вимагає узгодження різних частин тіла, оскільки зміна однієї частини тіла спричиняє зміни інших частин.

Коли в композиції є зображення тільки однієї фігури людини, потрібно звертати особливу увагу на те, як вона пов'язана із середовищем, пейзажем, інтер'єром, як вона взаємодіє із загальним рухом композиції. Потрібно також враховувати, що зображення людини, як правило, є композиційним акцентом, тому всі інші предмети, елементи пейзажу, інтер'єру і т. п. повинні бути підпорядковані фігурі.

Якщо ми маємо справу зі зображенням двох або більше фігур, то активну роль починає відігравати цезура, тобто пауза, пустота між постатями. Цезура може бути великою або малою, залежно від мети композиції.

Композиція може бути статичною у тому разі, коли фігури не пов'язані з рухом, або активною, коли вони разом беруть участь у спільній дії. Обов'язково має бути присутня змістова стилістична, пластична композиційна єдність усіх зображень фігур і пауз між ними. Необхідно не допускати візуального поділу цілісної композиції на окремі самостійні частини і весь час пам'ятати про загальну цілісність картини.

Якщо всі фігури пов'язані єдиною дією і знаходяться в одному просторі, вони включені в один сюжет, але в композиції, яка включає декілька дій, різні часові і просторові плани, потрібно особливу увагу приділяти єднальному наскрізному ідейному задуму. Усі сцени повинні бути пов'язані одна з іншою, переходити одна в другу, логіка цього зв'язку повинна бути очевидна глядачу.

При цьому у багатофігурній композиції має існувати підпорядкованість одних фігур (персонажів) іншим. Одні є головними, інші – другорядними. Це досягається за рахунок розміщення на площині, розміру, кольору, тону, контрастності та інших формальних засобів. Додаткові еле-

менти зображення повинні об'єднувати загальну дію, простір і сприяти вираженню художнього образу. Вони не повинні відволікати від головних об'єктів, не «розвалювати» композицію.

Головні фігури акцентуються розміром, контрастністю, динамікою, кольоровою насиченістю. Тоді як другорядні зображуються більш статичними, більш «вписаними» у фон, менш контрастними.

Серед різних типів композиції виділяються такі, як центральна композиція. Як правило, в ній присутня вертикальна вісь симетрії, фігури розміщені в єдиній площині і займають майже всю площину композиції. Очевидна впорядкованість (симетрія) відразу впадає у поле зору глядача.

Також існують замкнені та розгорнуті композиції. Замкнена композиція будується у формі круга чи кола. Фігури у ній знаходяться у рівному положенні, але одна, дві чи три фігури займають центральне місце, якщо це відповідає задуму автора. У разі застосування розгорнутої композиції зображення фігур, предметів та інших елементів подаються одне за одним. Як правило, композиція будується по ширині площини картини в одній площині та майже не має глибини простору. Але необхідно підкреслити, що різні типи композиції можуть бути нечітко виявленими. Центральна, замкнена, розгорнута форми композиції не обов'язково можуть мати і нечітко виражені форми, здебільшого використовуються проміжні, змішані варіанти.

Проаналізовано теорію і практику станкової композиції як основний інструментарій у написанні сюжетної (тематичної) картини. Наголошено на різноманітних прийомах, методах, засобах композиції з урахуванням і знанням елементів станкової композиції.

Композиція станкової картини – така організація художнього твору, яка створює нову художньо-образну реальність, втілюючи у матеріальній формі картини духовну ідею пластичною мовою живопису. Композиція включає в себе не тільки сюжетно-тематичну картину, але й особливу цілісність твору, що втілює ідею в живописній формі. К. Кудрявцева зазначає, що терміни «композиція» та «компонування» по суті протилежні: компонування – це розміщення на площині певних елементів зображення, механічне поєднання, а композиція – органічна цілісність (Кудрявцева, 2012, с. 99).

Подальші дослідження в галузі вивчення та аналізу станкової композиції будуть спрямовані на поліпшення викладацької роботи зі студентами мистецьких закладів навчальної освіти.

Список використаної літератури

1. Зайцева В. І. Художня стилізація як основний виражальний засіб у різних жанрах образотворчого мистецтва. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. № 2. С. 165–169. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2021.240002>
2. Кудрявцева К. П. Форми предметів і простору як чинники композиційної цілісності станкової картини. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2015. № 9–10. С. 27–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2015_9-10_6
3. Полтавець-Гуйда О. В. Формальне композиційне рішення як основа твору образотворчого мистецтва. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. № 3. С. 134–138.
4. Кудрявцева К. П. До питань теорії композиції: проблема визначення поняття композиції у станковому живопису. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2012. № 9. С. 97–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2012_9_18
5. Плазовська Л. Теорія і практика композиції площинного характеру в коментарях художників-педагогів. *Мистецтво та освіта*. 2013. № 4(70). С. 20–27.
6. Половна-Васильєва О. А. Основи формальної композиції. *Образотворче мистецтво / укладач О. А. Половна-Васильєва*. Дніпропетровськ : Роял-Принт, 2015. 34 с.
7. Тютюнник І. С. Композиційна фрагментарність сучасного твору візуального мистецтва. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобицьк : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 33. Том 2. С. 69–75. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/32.214662>

8. Титенко О. Композиція як провідна дисципліна в процесі навчання художників-живописців у закладах вищої професійно-художньої освіти. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. Бердянськ : БДПУ, 2021. Вип. 3. С. 206–212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpu_2021_3_26

References

1. Zaitseva, V. I. (2021). Khudozhnia stylizatsiia yak osnovnyi vyrazhalnyi zasib u riznykh zhanrakh obrazotvorchoho mystetstva [Artistic stylization as the main means of expression in different genres of fine arts]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Management Personnel of Culture and Arts*, 2, 165–169. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2021.240002> [in Ukrainian].

2. Kudriavtseva, K. P. (2015). Formy predmetiv i prostoru yak chynnyky kompozytsiinoi tsilisnosti stankovoi kartyny [Forms of Objects and Space as Factors of Composition Integrity in Easel Painting]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 9–10, 27–36. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2015_9-10_6 [in Ukrainian].

3. Poltavets-Huida, O. V. (2011). Formalne kompozytsiine rishennia yak osnova tvor obrazotvorchoho mystetstva [Formal compositional solution as the basis of a work of fine art]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 3, 134–138. [in Ukrainian].

4. Kudriavtseva, K. P. (2012). Do pytan teorii kompozytsii: problema vyznachennia poniattia kompozytsii u stankovomu zhyvopysy [On the issues of composition theory: the problem of defining the concept of composition in easel painting]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 9, 97–99. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2012_9_18 [in Ukrainian].

5. Plazovska, L. (2013). Teoriia i praktyka kompozytsii ploshchynnoho kharakteru v komentariakh khudozhnykiv-pedahohiv [Theory and practice of the planar nature of the composition in the comments of artists and teachers]. *Mystetstvo ta osvita – Art and Education*, 4, 20–27 [in Ukrainian].

6. Polovna-Vasylieva, O. A. (2015). Osnovy formalnoi kompozytsii. Obrazotvorche mystetstvo [Basics of formal composition. Fine arts]. Dnipropetrovsk: Roial-Prynt [in Ukrainian].

7. Tiutiunyk, I. S. (2020). Kompozytsiina frahmentarnist suchasnoho tvor vizualnoho mystetstva [Compositional Fragmentation of a Contemporary Work of Visual Art]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Topical issues of the humanities: inter-university collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 33(2), 69–75. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka». DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/32.214662> [in Ukrainian].

8. Tytenko, O. (2021). Kompozytsiia yak providna dystsyplina v protsesi navchannia khudozhnykiv-zhyvopystyv u zakladakh vyshchoi profesiino-khudozhnoi osvity [Composition as a leading discipline in the process of training painters in institutions of higher professional and artistic education]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky – Scientific Notes of Berdiansk State Pedagogical University. Pedagogical sciences*, 3, 206–212. Berdiansk: BSPU. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpu_2021_3_26 [in Ukrainian].

Болюх М. Ф., Соболевський О. В. Сюжетна картина та її вивчення зі студентами мистецьких ЗНО на заняттях зі станкової композиції

У статті аналізуються методи, прийоми та елементи композиції, визначаються різноманітні творчі та виражальні прийоми в процесі створення сюжетно-тематичної картини. Враховуючи традиції світового та вітчизняного образотворчого мистецтва, досвід написання картин май-

страми, автори досліджують у теорії і на практиці методи та формальні прийоми створення композиції, художньої стилізації форми, узгодження частин елементів композиції, використання кольору, тону і т. п. для досягнення максимального результату у створенні художнього твору, написання сюжетно-тематичної картини.

У статті розглядаються деякі аспекти законів композиції під час написання картини, доводиться, що творчий підхід у поєднанні зі знаннями побудови композиції є важливим фактором під час написання картини.

Автори акцентують увагу на тому, що існують закони композиції, за якими відбувається побудова тематичної картини. Закони композиції взаємопов'язані, діють під час роботи над картиною. Без знання законів композиції (які є такими ж обов'язковими, як і в інших галузях культури) високоякісний результат неможливий. Усі вони спрямовані на досягнення виразності й цілісності художнього твору. Художнику необхідно використовувати яскраві події, внутрішні мотиви для створення емоційної композиції, бути зацікавленим в роботі над персонажами і ситуаціями під час написання картини. Без глибокого внутрішнього переживання створення повноцінного художнього твору неможливо.

Наукова новизна статті – дослідження та аналіз виражальних засобів композиції з врахуванням елементів художньої стилізації і використання різноманітних прийомів у створенні творів сучасного образотворчого мистецтва.

Ключові слова: дослідження, живопис, композиція, стилізація, образотворче мистецтво, художники, тематична картина.

Bolyukh M., Sobolevskiy O. Subject painting and its study with art students taking the external assessment tests in easel composition classes

The article analyzes the methods, techniques and elements of composition, identifies various creative and expressive techniques in the process of creating a plot-thematic painting. Taking into account the traditions of world and domestic fine arts, the experience of painting by masters, the authors explore in theory and practice the methods and formal techniques of creating a composition, artistic stylization of form, coordination of parts of composition elements, use of color, tone, etc. to achieve maximum results in creating a work of art, writing a plot-thematic painting.

The article examines some aspects of the laws of composition when writing a painting, it is proved that a creative approach, combined with knowledge of composition construction, is an important factor in writing a painting.

The authors emphasize that there are laws of composition, according to which a thematic painting is built. The laws of composition are interconnected, act when working on a painting. Without knowledge of the laws of composition (which are as mandatory as in other branches of culture), a high-quality result is impossible. All of them are aimed at achieving expressiveness and integrity of the work of art. The artist needs to use vivid events, internal motives to create an emotional composition, to be interested in working on characters and situations when writing a picture. Without deep inner experience, it is impossible to create a full-fledged work of art.

The scientific novelty of the article is the study and analysis of expressive means of composition, taking into account elements of artistic stylization and the use of various techniques in creating works of modern fine art.

Key words: research, painting, composition, stylization, fine art, artists, thematic painting.

